

Aansprakelijkheid voor schade door grondwaterbemaling en grondwaterwinning

Allic 2022

Prof. em. Mr. Luc SCHUERMANS

Inhoud

- Wat is water?
- Van waar komt het water?
- Wat is grondwaterbemaling en –winning en wat zijn de consequenties?
- Wetshistoriek
- Wie is aansprakelijk?
- Welke schade komt voor vergoeding in aanmerking?
- Oorzakelijk verband
- Subrogatie
- Rechtshandhaving
- Andere rechtsgronden?
- Besluit en enkele suggesties

§1. Enkele begrippen

Wat is water?

- H_2O = chemische verbinding van twee waterstofatomen en een zuurstofatoom
- Drie aggregatietoestanden:
  - Vast (ijs)
  - Vloeibaar (water)
  - Gasvormig (waterdamp)
- Soorten water:
  - Zout water = zeewater
  - Zoet water = zeewater dat is verdampt, in de atmosfeer condenseert en als neerslag terugvalt. Bij het verdampen blijven de zouten achter in de zee
  - Brak water = mengeling van zout en zoet water
- Van waar komt het water?

Wat is een grondwaterbemaling?

- Grondwaterbemaling = een kunstmatige verlaging van het grondwatervniveau door het afpompen van een zeker debiet uit poreuze buizen, op bepaalde plaatsen in de grond aangebracht
  - Door verlaging van het grondwatervniveau kunnen werken ongehinderd uitgevoerd worden in een bouwput onder het oorspronkelijk grondwatervniveau
  - Retourbemaling = permanente of tijdelijke infiltratie van het opgepompte grondwater in de grond om het oppervlaktewater te herwinnen
  - Open bemaling = afvoering van overtollige neerslag of bodemwater d.m.v. afvoerbuizen en een pomp

Wat is een grondwaterwinning?

- Grondwaterwinning = alle putten, opvangplaatsen, draineerinrichtingen, bronbemalingen en over het algemeen alle werken en installaties die tot doel of tot gevolg hebben grondwater op te vangen, met inbegrip van het opvangen van bronnen op het uitvloeingspunt en het tijdelijk of bestendig verlagen van de grondwatertafel ingevolge grondwerken

De gevolgen van grondwaterbemalingen en van grondwaterwinningen

- Zettingsverschijnselen
  - Oorzaken:
    - Gewone verticale verplaatsing van een grondlaag: instorting van een holte
    - Volumevermindering door krimp: uitdroging van samenhangende grondsoorten
    - Samendrukking door het optreden van een krachtveld
  - Gevolgen van grondwaterverlaging:
    - Klink: het krachtenevenwicht wordt verstoord door een afname van de waterdruk
    - Krimp: door vochtonttrekking krimpt de bodem doordat de waterdruk sterker negatief wordt
    - Oxidatie: een biochemisch proces waarbij organische stof door microbiële afbraak uit de bodem verdwijnt
- Klink en oxidatie zijn onomkeerbaar
- Krimp is omkeerbaar als water wordt aangevoerd

§2. Wetshistoriek ⁽¹⁾

- Wet van 17 januari 1977 houdende regeling van de schadeloosstelling voor schade veroorzaakt door het winnen en het pompen van grondwater, *BS* 8 februari 1977
  - Aanleiding: schade in de Waalse gemeente Ghlin door waterwinning (1969)
  - Regionalisering door staatshervorming (1980) → wetsconflicten mogelijk!

Wetshistoriek (2)

- Vlaams Gewest:
  - Decreet van 24 januari 1984 houdende maatregelen inzake het grondwaterbeheer, *BS* 5 juni 1984
    - Hoofdstuk IV: voorkomen en vergoeden van schade
    - MAAR hoofdstuk IV treedt pas in werking op datum vast te stellen door de Vlaamse regering (art. 30) → nog niet gebeurd
    - DUS wet van 1977 sorteert nog steeds effect → wordt pas opgeheven op het ogenblik dat hoofdstuk IV in werking treedt
  - Vlaams gecoördineerd decreet van 15 juni 2018 betreffende het integraal waterbeleid, *BS* 18 december 2018
    - Geen bepalingen omtrent aansprakelijkheid en vergoeding van schade

Wetshistoriek (3)

- Vlaams Gewest:
  - Vlarem II:
    - Alle bronbemalingen zijn, ongeacht hoe lang of hoe groot, minstens meldingsplichtig
    - Voor sommige bronbemalingen moet een omgevingsvergunning bekomen worden
    - Opsplitsing tussen bronbemalingen in kwetsbare gebieden en andere bestemmingen
    - Subrubriek 53.2: het grondwater onttrokken bij bronbemaling moet zoveel mogelijk terug in de grond gebracht worden buiten de onttrekkingszone (via infiltratieputten, -grachten of -bekkens)
      - Indien onmogelijk: bemalingswater lozen in een oppervlaktewater, een kunstmatige afvoerweg voor hemelwater of een leiding voor hemelwater
      - Indien eveneens onmogelijk: bemalingswater lozen in de openbare rioleringen aangesloten op een rioolwaterzuiveringsinstallatie → volume > 30 m³/u: uitdrukkelijke schriftelijke toelating van de exploitant van de installatie nodig

Wetshistoriek (4)

- Waals Gewest:
  - Decreet van 11 oktober 1985 houdende het herstel van schade veroorzaakt door grondwaterwinningen en pompings, *BS* 12 december 1985 → opgeheven
  - Decreet van 27 mei 2004 betreffende Boek II van het Milieuwetboek, dat het Waterwetboek inhoudt, *BS* 23 september 2004
    - Aansprakelijkheid: art. 210-215
    - Markant onderscheid met wet van 1977: schadelijder is ontslagen van de bewijslevering van het oorzakelijk verband → de exploitant en de bouwheer van publieke of private werken moeten het bewijs leveren dat hun activiteit noch de daling van de grondwaterlaag, noch de daaruit resulterende schade heeft veroorzaakt (art. 210 §1, lid 2)

Wetshistoriek (5)

- **Brussels Hoofdstedelijk Gewest:**
  - Nog niet gelegifereerd → Ordonnantie van 20 oktober 2006 tot opstelling van een kader voor het waterbeleid bevat geen bepalingen rond aansprakelijkheid
  - Wet van 1977 blijft van toepassing

§3. Aansprakelijkheidsregeling

Wanneer is men aansprakelijk? ⁽¹⁾

- Art. 1, lid 1 wet 1977: *“De exploitant van een grondwaterwinning en de bouwheer van openbare of private werken die door hun toedoen de daling van de grondwaterlaag veroorzaken, zijn objectief aansprakelijk voor de schade die daardoor bovengronds aan onroerende goederen, grond en beplantingen inbegrepen, wordt aangebracht of die aan bestaande grondwaterwinningen van meer dan 10m³/dag wordt veroorzaakt”*

De vorm van aansprakelijkheid (2)

- Objectieve aansprakelijkheid = vraag naar fout of schuld is irrelevant
  - Geen risico-aansprakelijkheid DUS oorzakelijk verband moet nog wel aangetoond worden
  - Cass. 8 december 1983:
    - In de wet van 1977 werd alleen het vereiste van fout opgeheven doch de noodzaak van een oorzakelijk verband tussen een grondwaterverlaging en de aangerichte schade bleef algeheel bestaan
    - De wetgever heeft niet willen afwijken van de regelen die de equivalentie beheersen in de oorzakelijkheidstheorie → in de leer van de foutaansprakelijkheid impliceert de equivalentieleer dat het oorzakelijk verband tussen fout en schade een noodzakelijkheid moet vertonen in die zin dat zonder de fout de schade zoals zij zich *in concreto* voordoet ook niet zou gebeurd zijn

Welke actoren zijn aansprakelijk? (3)

- De exploitant van de grondwaterwinning en de bouwheer van openbare of private werken die door hun toedoen de daling van de grondwaterlaag veroorzaken
- Cass. 21 januari 1983: verbrak het vonnis van de Rechtbank van Eerste Aanleg Antwerpen waarin de Rechtbank oordeelde dat de aansprakelijkheid op grond van de wet van 1977 ook weegt op hen die de leiding van de werken in handen hebben
  - *a fortiori*: architecten, studiebureaus en aannemers kunnen niet op grond van de wet van 1977 aangesproken worden

Solidaire aansprakelijkheid (4)

- Grondslag: schadelijder zo goed mogelijk tegen onvermogen beschermen
- Rechtbank van Eerste Aanleg te Bergen, zetelend in hoger beroep, 2 februari 1983:
  - indien de handeling van één enkele actor de schade heeft veroorzaakt, is hij/zij aansprakelijk;
  - de aansprakelijkheid van meerdere actoren is betrokken indien de handeling van elke actor volstaan heeft om de schade te veroorzaken;
  - indien de handeling van één of meerdere actoren afzonderlijk beschouwd, volstond om de schade te veroorzaken, dan is de aansprakelijkheid niet betrokken van een andere waterwinner wiens geïsoleerde handeling niet volstond om de schade te veroorzaken. In dit geval kan de handeling van deze waterwinner niet geacht worden de schade noodzakelijk te hebben veroorzaakt omdat ook zonder zijn handeling de schade zoals zij zich *in concreto* aftekent zich ook zou hebben voorgedaan;
  - indien de handelingen van elk der actoren afzonderlijk volstond om de schade te veroorzaken, dan dienen alle actoren wier handelingen tot een grondwaterdaling hebben geleid, te worden beschouwd als deelnemers aan de gezamenlijke actie die tot solidaire vergoedingsplicht leidt

Solidaire aansprakelijkheid (5)

- Bevestigd door Cass. 8 december 1983
  - *“Overwegende dat, anderzijds, artikel 1, tweede lid, van de voornoemde wet, wanneer er verschillende exploitanten of opdrachtgevers zijn die door hun gezamenlijk winnen of pompen van grondwater de grondwaterlaag hebben doen dalen, hen solidair aansprakelijk stelt voor de door die activiteit veroorzaakte schade, dat die bepaling evenmin afbreuk doet aan het vereiste van een oorzakelijk verband tussen de activiteit van elke exploitant of bouwheer en de bovengrondse schade; dat, om een van de exploitanten of opdrachtgevers, die door hun gezamenlijk toedoen een daling van de waterlaag hebben veroorzaakt, aansprakelijk te kunnen stellen voor de bovengrondse schade, moet worden aangetoond dat zonder zijn activiteit, de schade zoals zij zich in concreto heeft voorgedaan, niet zou zijn ontstaan.”*

Welke schade komt voor vergoeding in aanmerking? ⁽¹⁾

- De schade die door de daling van de grondwaterlaag bovengronds aan onroerende goederen, grond en beplantingen inbegrepen, wordt aangebracht of die aan bestaande grondwaterwinningen van meer dan 10 m³/dag wordt veroorzaakt
- Uitgesloten: schade in mijnen, groeven of graverijen

Welke schade komt voor vergoeding in aanmerking? ⁽²⁾

- Cass. 27 september 1985: rekening houden met de capaciteit van de bestaande grondwaterwinningen, m.a.w. het debiet ervan, en niet met het aantal m³ water dat door de landbouwer werd gebruikt om aan zijn eigen behoeften of aan de behoeften van zijn bedrijf dagelijks te voldoen
- Cass. 14 november 1985: door te beslissen dat vijvers bovengronds gelegen onroerende goederen zijn en dat art. 1 van de wet van 1977 de vijvers niet uitsluit, was de bestreden beslissing naar recht verantwoord

Welke schade komt voor vergoeding in aanmerking? ⁽³⁾

- Cass. 27 maart 1998: schade die resulteert in een verminderd genot van het onroerend goed is niet wettelijk uitgesloten → de geleden schade is, zoals het gemeen recht, een zuiver feitelijk element dat bestaat uit een vermindering of het verlies van een voordeel
- Cass. 4 mei 2012: ook minwaarde van gebouwen, machines en uitrustingen
- Rb. Bergen 2 februari 1982: waardevermindering, genotsderving, hinder en de kosten van verhuis
- Rb. Brugge 14 mei 2012: meerkost om een hoeveelheid ruw voeder aan te kopen, evenwaardig aan de minopbrengst

Welke schade komt voor vergoeding in aanmerking? (4)

- Rb. Bergen 31 oktober 2012: beginsel van integrale schadeloosstelling
DUS compensatoire rente vanaf het ogenblik waarop de schade zich heeft voorgedaan
  - Wanneer de schade zich geleidelijk aan in de tijd heeft voorgedaan en de rechter oordeelt dat die schade in zijn geheel kan worden geraamd op een bepaalde datum, dan kan hij beslissen dat de compensatoire rente begint te lopen vanaf die datum
- Antwerpen 19 september 2011: bij de bouw van een hoge snelheidslijn werden 4 woningen beschadigd
  - Deze 4 schadegevallen vormen in werkelijkheid een serie van schadegevallen die uit hetzelfde generatieve element voorsproten → vrijstelling kon maar 1 keer worden toegepast

Oorzakelijk verband

- Vlaams Gewest en Brussels Hoofdstedelijk Gewest: bewijslast van oorzakelijk verband tussen de grondwaterbemaling of –winning en de schade ligt bij schadelijder
- Waals Gewest: exploitant en de bouwheer van publieke of private werken moeten het bewijs leveren dat hun activiteit noch de daling van de grondwaterlaag, noch de daaruit resulterende schade heeft veroorzaakt → bewijslast ligt bij exploitant en bouwheer

Subrogatie

- Cass. 26 oktober 2007:
  - Art. 9 §1 Waals decreet 1985: als een dagvaarding wordt ingeleid, kan het Waalse fonds een voorschot toekennen naar billijkheid indien een beknopt onderzoek het bestaan van een relatie tussen de schade, de daling van de grondwaterlaag en de waterwinning of pumping heeft aangetoond
  - Art. 9 §3 Waals decreet 1985: het Fonds wordt in de rechten en rechtsvorderingen van de benadeelde persoon gesubrogeerd ten belope van het volledige voorschot
  - Hof van Cassatie: hieruit volgt dat de subrogatie door het Fonds slechts onderworpen is aan de voorwaarde dat de benadeelde persoon de dagvaarding heeft ingesteld → ook als de dagvaarding laattijdig werd bevonden
  - Merk op: Vlaams decreet 1984 voorziet in een gelijkaardige bepaling MAAR nog niet in werking

Rechtshandhaving ⁽¹⁾

- Bevoegdheid van de vrederechter:
  - Exclusieve bevoegdheid (art. 2 wet van 1977)
  - Uitspraak in laatste aanleg wanneer het bedrag 3.718,40 EUR niet overschrijdt
  - Op straffe van onontvankelijkheid gaat dagvaarding vooraf door een poging tot minnelijke regeling
    - Geen akkoord: dagvaarden binnen 3 maanden na de vaststelling van afwezigheid van akkoord op straffe van verval van de eis
    - Art. 16 Vlaams decreet 1984: niet meer op straffe van onontvankelijkheid
  - Gent 12 september 1995: het feit dat de wet van 1977 intussen van kracht was geworden, doet geen afbreuk aan de bevoegdheid van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brugge en van het Hof om nog te oordelen over de door appellant desgevallend geleden schade m.b.t. de periode van 1977 tot 1979. De eis werd ingeleid in 1972 en omvatte reeds de mogelijkheid tot uitbreiding van de vordering m.b.t. de volgende jaren.
- Geen *class actions* mogelijk
  - Vigerende wetsbepalingen komen niet voor in de lijst van art. XVII.37 WER
  - Procedureel problematisch!

Rechtshandhaving⁽²⁾

- Verjaring
  - Verzoeken tot minnelijke schikking moeten worden ingeleid binnen 2 jaar te rekenen vanaf vaststelling van de schade (art. 14 wet 1977)
  - Nadien: enkel nog gemeen recht

Rechtshandhaving ⁽³⁾

- Voorzorgsmaatregelen
  - Antwerpen 4 december 2002:
    - Een vijver werd gevoed door “water onder spanning”, hetzij kwelwater, hetzij door water afkomstig van een artesische ader die op zichzelf door kwelwater moet worden gevoed. Deze voeding werd onderbroken na en ingevolge de werken voor het uitvoeren van een collector
    - Veroordeling Vlaamse Milieumaatschappij omdat het ontwerp naliet maatregelen te voorzien op plaatsen waar eventueel het alluviale pakket zou worden uitgegraven en om de ontstane afvoer van het water onder spanning via de sleuf van de collector te vermijden
  - Rb. Antwerpen, afdeling Antwerpen, zetelend in kort geding, 16 september 2021: vreest de inwoner van een gemeente dat een retourbemaling niet op deugdelijke wijze wordt uitgevoerd en dreigt hij hierdoor schade te lijden, dan beschikt hij over het vereiste belang en de vereiste hoedanigheid om spoedeisend in kort geding maatregelen te vragen als er voldoende schijn van recht is

Rechtshandhaving ⁽⁴⁾

- Voorzorgsmaatregelen
  - Cass. 8 maart 2013: een verkavelingsvergunning kan worden geweigerd wanneer het schadelijk effect niet kan worden vermeden, geen bijkomende maatregelen mogelijk zijn, en bovendien herstel, of in voorkomend geval, compensatie onmogelijk is
  - Raad voor Vergunningsbetwistingen 14 januari 2021:
    - Door in de bestreden beslissing enerzijds vast te stellen dat verder onderzoek noodzakelijk is voor de aantasting van de (biologisch) waardevolle bomenrijen in de omgeving, en anderzijds dergelijk onderzoek niet uit te voeren en een omgevingsvergunning te verlenen, geeft het Vlaamse Gewest geen blijk van een zorgvuldige feitenvinding
    - Door in de beslissing wel rekenschap te geven van de verdroging van de bomenrijen maar, zonder bijkomend onderzoek, te stellen dat die, omwille van de uitzonderlijk droge zomer en de andere waterverbruikers in de buurt, niet kan worden toegeschreven aan de grondwaterwinning, geeft het Vlaamse Gewest geen blijk van een zorgvuldig onderzoek, noch van een behoorlijke motivering

Rechtshandhaving ⁽⁵⁾

- Strafmaatregelen
  - Art. 11 Vlaams decreet 1984: het toezicht, het onderzoek, de vaststelling en de bestraffing van de milieu-inbreuken en milieumisdrijven, alsook het nemen van bestuurlijke maatregelen en veiligheidsmaatregelen, verlopen volgens de regels vermeld in titel XVI, hoofdstuk III t.e.m. VII, van het decreet van 5 april 1995 houdende algemene bepalingen inzake milieubeleid → afwijkingen in art. 29
  - Vlarem II

Andere rechtsgronden? ⁽¹⁾

- Art. 1382 oud BW en art. 544 oud BW
  - Implicaties:
    - Inleiding bij andere rechtbank dan vredegerrecht (enkel voor 1382 oud BW)
    - Andere verjaringsregels (Antwerpen 2 december 2002)
    - Fout, schade en oorzakelijk verband: bewijslast bij schadelijder
  - Rb. Limburg, afdeling Tongeren, 26 april 2022: de burgerlijke rechtbank heeft rechtsmacht
    - De burgerlijke rechter kan zich niet in de plaats van het bestuur stellen en geen uitspraak doen bij wijze van algemene en als regel geldende beschikking
    - MAAR eisers vorderden niet de *erga omnes* vernietiging van de administratief verleende vergunning en vroegen enkel herstel *in natura* op grond van art. 1382 oud BW en desgevallend een schadevergoeding bij equivalent

Andere rechtsgronden? ⁽²⁾

- Art. 1382 oud BW en art. 544 oud BW
  - Gent 6 april 2000:
    - Door de waterwinning daalde het peil van de grondwatertafel waardoor het voor de planten beschikbaar vocht daalde, hetgeen aanleiding gaf tot verminderde gewasopbrengsten → vastgesteld door een college van deskundigen
    - Er werd geen fout bewezen in de zin van art. 1382 oud BW maar de vordering werd gegrond verklaard op grond van art. 544 oud BW aangezien minstens impliciet een onevenwicht werd aangenomen

Andere rechtsgronden? ⁽³⁾

- Contractuele aansprakelijkheid
  - Rb. Brugge 1 maart 2010:
    - Aannemer plaatste een boorput met een beregeningsinstallatie voor sierplanten in de kuststreek
    - Schade aan sierplanten werd veroorzaakt door het zoute water afkomstig van de boorput
    - Aannemer beriep zich op overmacht omdat de natrium en chloride waarden spectaculair gestegen waren sinds 2005-2006
    - Rb: wanneer de aannemer zich ertoe verbindt om een waterput te boren, dan rust op hem de verplichting om bruikbaar water op te pompen → De rechtbank aanvaardde dat de planten door beregening met zoutwater waren aangetast en kende een vergoeding toe voor de vervanging van de planten, wederaanleg, genotsderving en de kosten van een nieuwe boorput

Andere rechtsgronden? (4)

- Contractuele aansprakelijkheid
  - Vred. 2de kanton Brugge 1 maart 2021:
    - Ten gevolge van uitgevoerde werken ontstond schade aan de drainageleiding alsook veronkruiding, en teeltschade aan een aardappelenperceel door een gebrek aan onderhoud in de werkzone
    - Vrederechter: gezien de laattijdige herstelling van de drainage door de bouwheer, de klimatologische droogteverschijnselen, een minder goed jaar voor plantenziekten en de overvloedige neerslag in september, werd de bouwheer veroordeeld tot betaling van 25% van de schade
    - De vordering in vrijwaring van de bouwheer tegen de aannemer werd integraal afgewezen

Andere rechtsgronden? ⁽⁵⁾

- Contractuele aansprakelijkheid
  - Brussel 27 november 1984:
    - Vordering tegen Belgische Staat n.a.v. zettingen in een gebouw ingevolge de uitvoering van werken in de Woluwevallei en de aanleg van spaarbekkens
    - Belgische Staat riep de hoofdaannemers in vrijwaring op grond van artikel 30A van het Algemeen Lastencohier, die op hun beurt het gespecialiseerde grondbemalingsbedrijf in de zaak betrokken
    - Hof: onderlijnde dat de bemaling van het grondwater behoorde tot de noodzakelijk aan de aannemer toevertrouwde taak, dat de werken op geen andere wijze konden worden uitgevoerd en dat de door de schadelijder geleden schade voortspoot uit de aard zelve van de opgedragen taak

Andere rechtsgronden? ⁽⁶⁾

- Contractuele aansprakelijkheid
  - Antwerpen 4 december 2000:
    - De aansprakelijkheid kan contractueel overgedragen worden
    - Uit de algemeenheid van een beding in het bestek kan besloten worden dat, naar de wilsovereenstemming van de aannemer, laatstgenoemde contractueel aansprakelijk is voor welke schade dan ook aan o.m. de aanpalende gebouwen, en dat hij dient in te staan voor het herstel van de schade
    - Uit dit beding bleek niet dat partijen de aansprakelijkheid van de aannemer hebben willen beperken tot de aansprakelijkheid voor fout en de foutloze aansprakelijkheid zouden hebben willen uitsluiten
  - Antwerpen 19 september 2011:
    - Het beding in het bestek waarin wordt bepaald dat de aannemer aansprakelijk is voor schade waarop aanspraak kan worden gemaakt op grond van art. 544 BW en zonder dat de stoornis verband houdt met eigen schuld van de aannemer, dient beschouwd te worden als een afwijking van art. 30, §2 van de Algemene Aanbestedingsvoorwaarden
    - Bij gebreke van geldige motivering en voorafgaande vermelding in het bestek is deze clausule van generlei waarde

Andere rechtsgronden? ⁽⁷⁾

- Art. 591, 13° Ger.W.: schade door mensen of dieren veroorzaakt aan het veld, vruchten en veldvruchten
  - Vred. Brugge 12 maart 2021:
    - Problemen aan één van de automatische waterafvoeringsschuiven waardoor zeewater in het Leopoldskanaal terecht kwam → massale vissterfte in Damme en Heist en een overstroming met brak en verontreinigd water vanuit het Geleed naar of in een weide van een particulier
    - Vred. verklaarde zich bevoegd
    - Vlaamse Waterweg is als enige en uitsluitende verantwoordelijke integraal aansprakelijk voor alle schade van de schadelijder: voor 2/3 aansprakelijk
    - Oostkustpolder moest de bestaande watersystemen beheren en herstellen m.o.o. het behoud van het watersysteem en het verzekeren van een multifunctioneel gebruik voor de actuele en toekomstige behoeften van de bewoners en gebruikers van aangelanden: voor 1/3 aansprakelijk

Suggesties

- Moet het Vlaamse Gewest het Waalse Gewest volgen en de schadelijker ontslaan van de bewijslast van het oorzakelijk verband?
- Moeten *class actions* mogelijk gemaakt worden?

Aanbevolen lectuur:

- R. ten Bos, “Water. Een geofilosofische geschiedenis”, Boom, Amsterdam, 2014
- A.S. Magnason, “Over tijd en water. Een geschiedenis van onze toekomst”, De Geus, Amsterdam, 2022
- E.Orsenna, “La Terre a soif”, Fayard, Paris, 2022.